

"Kərim Məşrutəçi Sönmez", "Haşim Tərlan", "Əli Daşqın" ocerklerində sənərkərlərin adəbi-bədii ırsının öyrənilməsinə müəyyən yer ayrıldığı haldə, başqa şairlər belə ikitifat göstərilməmişdir. "Həbib Sahir", "Mırzə Hüseyin Kərim", "Gəncəli Sabah", "Səməd Behrang" ocerklerində şairlərin həyati ilə yaradıcılıqları qarşıq verilmişdir. Cildin "Iran İslam İqlibəndən sonra adəbiyyat" adlanan on birinci - sonuncu fəsil icmalsiz olduğundan həmin fasil nətənamə görünür və s.

Lakin bu qeydlər ikicildik "Cənubi Azərbaycan adəbiyyatlı tarixi"nin adəbi-elmi məziyətləri önündə çox balaca görünür və tamiz bulaq yatağındakı suyun üzərində düşmüş xirdə yarpaqları xatırladır; ona görə qeyd etdik ki, ağılabatan olanları yeni neşrlərdə nəzərə alınsın. Bütövlükda "Cənubi Azərbaycan adəbiyyatlı tarixi" kitablarının nəşri ölkənin adəbi-ictimai hayatında unikal hadisədir. Bu hadisənin elmi və siyasi əhəmiyyəti böyükür; ilə dəfə olaraq dünya görür ki, Cənubi Azərbaycan xalqının - Iran türklərinin - da yaradıdı sözənətinin yaşısı 200 ilə çatmış zengin bir tarixi var ve bu tarix dünyanın müxtəlif yerlərində və müxtəlif dillərində yaranan ümumazərbaycan adəbiyyatının ayrılmaz hissəsidir.

Zaman ƏSGƏRLİ

On ilin ədəbi-tənqidi düşüncələri

Vaqif Yusifli. "Ədəbi həyat".

"Vektor" Nəşrlər evi, Bakı, 2014

"Ədəbi həyat". Bu kitab müasir Azərbaycan ədəbi tənqidinin tanımış simalarından biri - filologiya elmləri doktoru Vaqif Yusiflinin sayıca 24-cü kitabıdır.

Fəaliyyət göstərdiyi iller ərzində Vaqif Yusifli Azərbaycan ədəbi mühitində baş verən proseslərə, yaranan poetik nümunelərə bığcına qalmamış, vaxtında münasibət bildirmiş, ədəbi-tənqidli düşüncələrini oxuculara bölmüşdür. Bu xüsusiyyət onu, eyni zamanda, əcviq və mahsuldar tənqidçi kim xarakterizə edir.

"Ədəbi həyat" Vaqif Yusiflinin son on ildə ərsaya gətirdiyi ədəbi-tənqidli məqalələri (tabii ki, bunlar heç da hamisə deyil) əhatə etmək bir sira yazıçı və şairlərimizin yaradıcılıqları, eləcə də, ədəbiyyatımızın çağdaş durumu ilə bağlı ümumi şəkildə bilgi almaq imkanı yaradır. Kitabda onlara yazardın adı çəkilir, həyat ya yaradıcılıqlının ayrı-ayrı məqamları arasında, konkret illar üzrə ədəbi möhtütü ümumi manzara ortaya qoyularaq mühələhər və qeydlər. Müəahidə olunan inkişaf və çatışmazlıqları diqqət çətdirlər. Ele, kitabın ilk sahifəsindən cəgħad-poeziyamızın durumu ilə bağlı reallığı eks etdirmən obyektiv tənqidçi yanaşması ilə qarşılıqlı. Vaqif Yusiflinin texmini hesablamalarına görə məmləkətlimizde şair kimi tanınan, yaxud tanıldı 3000 şair yaşayır. Amma bu "3000 şairin içərisində əsl Poeziya yaradandan

var ki, onların sayı 100-ü keçməməz. Texminən bundan iki dəfə, üç dəfə artıq sayıda müelliflər da var ki, onlar heç da pis yazmırlar, amma böyük poeziya yaradır. Qalar böyük sayıda müelliflər orduşu... Onlar sadəcə næzmkarlıqla məşğuldurlar. Yazdıqlarının içində birçə obrəzi fikir tapa bilməsən..."

Doğrudan da bu fakt - əsl Poeziya hesab ediləcək örnəklerin kamιyyəl etlibarlı barmaqla sıyalıclar dərcədə olması son illərin Azərbaycan poeziyasında müşahidə etdiyimiz təssəffüd doğurun acı haqqıqtıdır.

"Ədəbi həyat"da ilə baxışda diqqəti çəkan məqam müxtəlif nəsilləri təmsil edən (tabii ki, XX-XXI yüzilərlər kontekstində) sənətkarlar müraciətində. Belə ki, burada Azərbaycan sovet dövri ədəbiyyatının Mırzə Ibrahimov, Mir Cəlal Paşaev, Mehdi Hüseyn, Ilyas Əfəndiyev, Ənvər Məmmədəxanlı kimi böyük şəxsiyyətləri və "altıncılar" nəşrini Yusif Səmədəgoğlu, Fərman Kerimzadə, Əli Mülkzadə, Vaqif Səmədəgoğlu kimi orijinal yazı tarzına malik görkəmlər söz ustalarının yaradıcılıqlı portretləri ilə yanaşı, müasir ədəbi gənclikin yaradıcılıq axşanlaşdır da öz ekşini tapmışdır.

Vaqif Yusiflinin tədqiqatqa cəlb etdiyi sənətkarların yaradıcılıqlarını onların şəxsiyyətlərinin fonunda araşdırmaq mərasimi məqamı diqqəti çəkir. Tədqiqatçı bu yanaşma tarzı ilə insanın comiyatı kimi tətbiq etməlidir. Məqsədən asılı olmamaraq, həqiqi İnsan və Şəxsiyyət olmasının vacibliyi fikri vurğulanmaq istəmirdir. Məsələn, müəllif Mırzə Ibrahimovla bağlı ədəbi portretləndirən əzizim. "Mırzə Ibrahimov Şəxsiyyəti id. Azərbaycanlığının təmsil edən bu böyük vəzifəsində işlədiyini yox, yalnız böyük insanlığını və şəxsiyyətini göz öntünə gəlmər lazımdır.

O, çox təmkinli idi. Ömrünün müdriklik çağlarından dönbə arxaya boyananda bəlkə neysən təsəffünlərə CLUB, amma heç vaxt özüne xas olan təmkinini pozmayıb. Həmişə çalışır ki, tarafalar arasında şübhə yaratırsın. Humanizm, barışçırıcı mövqə onun ictimali fealiyyətinin başlıca xüsusiyyətlərindən biri idi. Onun təmkini müdrikliyi ilə qoşa addımlayırdı.

Kitabda iştiricimiz yuzlillik Azərbaycanın lirik-psixoloji toməyulin yaradıcılıclardan olan Ənvər Məmmədəxanlının daxili azadlığının, bazi prinsipial məsələlərdə cesarət və həqiqiliğə dözsünsüzliyünü bəlləndirən məqamlar da diqqətimizi çəkir. Bu baxımdan onun 1980-ci ilde Yazıcılar İttifaqının "Nətəvan" klubundan təşkil edilmiş müzakirədə "Dayırman" povestinə görə Mövlud Süleymanlıni keşkin tənqid atəşinə tutanlara qarşı səsləndirdiyi fikirlər maraqlı doğurur: "Burada çıxış edənlərin bir çoxu yazıçı kimi deyil, müstəqil kimi danışdır. Nə tez unulduđu o məşəm ilə. Bəsdirə dəha, yığışdırın bu oyunları, o məşəm illərin oyunuńları oynamayıñ, siz o illəri qaytara biləmeyeçəksiniz. Man sizdən heç vaxt qorxmışam".

Bu kiçik epizod Ənvər Məmmədəxanının fərdi insani kefiyyətlərinə diqqəti cəlb etməklə onun şəxsiyyəti haqqında konkret fikir formalaşdır.

Vaqif Yusifli yurd hasarlı, torpaq nisqili, ev-əşyalarından didarın salınmış el-oba dərdi ilə ilk şəhid yazımız kimi dünyadan köçməş Fərman Kerimzadə xatırlayarken onu insan kimi sacıylandırırdı. Bu başlıca xüsusiyyəti - vətən və milət sevgisini ona plana çatır. Bu təqdimat, hem də Fərman Kerimzadənin yaradıcılığında aparıcı xətt olan milli kimlik, tarixi keçmişinə, manavi dəyərlərinə hörmət və ehtiram kimi məsələlərin inikəst kontekstində yaşıçının semimiyətine inamı ortaya qoyur.

Tənqidçinin daxilə nüfuz etmə bacarığı ilə Sənətkar və Şəxsiyyət amilini qarşılıqlı təhlildə təqdim etməsindən sənətkarların şəxsiyyətləri ilə tanışlıq inikanı yaradır, onların kimliyini ortaya qoyur. Təbii ki, bu halda gərek sənətkar

da, eyni zamanda, həqiqi şəxsiyyət olsun ki, tənqidçi də araşdırmanı sözügedən istiqamətdə qura bilsin.

"Ədəbi həyat"da Vaqif Yusifli Sənətkar və Zaman amilini bir-birindən təcrid etməmiş, əlaqəli şəkildə izləmişdir.

Har dobrın hamit zaman kesimi üçün edəbi mütlək qarşısında müvafiq tələblərin qoşquduy şübəsiidir. Çətin və mürakəb dövr kiminci səciyyələrən iyriminci yüzülliyin siyasi-ideoloji, sosial-iqtisadi və s. proseslərləri çıxıqlanmışdır. Bir merhələdən ədəbliyata da öz təsirini göstərmüş, yaranan edabi nümunələr har şeyində avval başlıca olaraq ideya-məzənnənin maximindən istiqamətləndirilmişdir. Bu baxımdan Vaqif Yusufinin iyriminci yüzüllikdə yaşayış-bəyramtər, bir sıra senatkarların heyat və yaradıcılıqlarının qanuna uyğun hal kimi Zaman amili ilə qarşılıqlı təhlildə götürməyi onlarıñ ham şəxsiyyətlərinə, həm de yaradıcılıqlarınna doğru-düzgün qiymət verməyim imkan yaradır.

Emosiyalarдан kanar, soyuq başlı düşünülüş galenin nticâlere hemşîr adetidir. Bu baxımdan konkrek şəxsiyyətlərə bağlı müsüllün fikrini qanqârları maraq doğurur. Burada tənqidçinin "mühakimələri" cavabsız qalmır, burda "mühakimələr" və suların elear tənqidçinin özü tərəfindən cavablandırılır. Mesalan, Kommunist Partiyasının üzvü olan Mırza İbrahimovun sona qadar bu partiyaya inamını itirməsinə haqqda söhbət açarkən Vagif Yusifli filmlərinə xalqın yoxlanışlığını təsdiq etməyə çalışır. "Mırza İbrahimov öz dövrünü təmisləndirdi. Onun ömür yolu yəşixşiyət parləri bir səkkizde Vakıtin ifadəsində - Vakıtin miqyaslarını, aldanışlarını, sərt və amansız oyun qaydalarını aks etdirirdi. O, bu miqyasları düyürdü, o, bu aldanışları paylaşdı, o, yad bilinməti Prezident magamına qâdar yüksəldə bilen sistemin deyərlərinə samimi suradı anınlardı". Deməli, Mırza İbrahimovun bu inamının mənbəyi onun şəxsiyyətindən qaynaqlanırdı. O tale ki, hələ Canubi Azərbaycanın Eva kəndində yaşayışarak iqtisadi bohranın tütğən etdiyi dəhşətli bir ilde 7 yaşlı kiçik Mirzaya - evvelca ana və bacı ikisini, bir parça çoruk pul qazanmanın üçün Bakıya köçküdündən sonra isla atasının və üzündən cəmi ki yaşı böyük qardaşının ölümünü görmək acısını yaşadacaqdı. Və bu acı tale ilə təkbaşına qalan kiçik Mırasının və kiçik Mirza öz zəhmət və bacanğı, işlediği nticâsında da hər sonraları böyük Mırza İbrahimovu cəvirləcəkdi.

Bu qıbdılan olan məsələləri araşdırmağa cəlb etməklə Vaqif Yusifli bütün yaradıcılığı və şəxsiyyəti ilə XX əsr Azərbaycanını təmsil edən "Mürzə Ibrahimovun sadəcə "inanlıq ideyalar" a xidmət göstərmiş fikrin diqqətindən qızılçıraq istəməndir. Eleca da Mehdi Hüseyni bütün yaradıcılığı parametrlərinə görə öz dövrünün, zamanının yazıcısı kimi xarakterizə edən müəllif onun nasır, dramaturq və tanqidçi kimi danılmaz xidmətlərindən təşəkkür şəkildə bəhs etmiş, diqqətli Mehdi Hüseyn yaradıcılığının senetkarlıq və əsərçüsüyyatlarının yoxlamışdır.

"Ədəbi həyat"da müəllifin bəzi yazarlara təqnidçi-alim yanaşması ilə
ərəber, eyni zamanda, xüsusi rəqibat hissi də müşahidə olunur. Sözügedən
insanların həyat və yaradıcılıqlarına bu və ya digər dərəcədə bələd olan oxucular
(adı Yusifilinin samimi vətənlərinin inanır, və onunla razılaşır).

Kitabda toplanmış edəbi-tənqidî məqalələr bir istiqamət üzrə deyil, ədəbiyyatın har üç sahəsini - poeziya, nasr, dramaturgiya - çərvələməklə öyrənir, həatalılılığını ortaya qoyur ki, bu da onun əhəmiyyətini bir qədər da təsdiq etmək istəyir, təsdiq etmişdir.

Burada her bir sənətkarın fərdi yaradıcılığı əsərlərinin bədii məziyyətləri deyə-məzmun istiqaməti, dil, üslub imkanları və s. baxımından araşdırılacaq məzəvvət xüsusiyyətləri müəyyənləşdirilmişdir.

Müallif M.S.Ordubadi, Əbülləhesan, S.Rəhimov, Y.Vazır, M.Hüseyn, R.Vəliyev birgə XX asr Azərbaycan romanının temallarını qoynalarından
oları Mir Cəlal Paşayevin addabı ısrarı tədqiq edarkən onu xarakter ətmiş,
asayırlıda heyat həqiqitlərin ifade edən son dərəcə realist yazıçı kimini
səsləndirirdilər: "Bu gün bəzən onun əsərləri oxudqudə təsvirlərin canlı və
mədəniyyət həyət edirsin. Elə bii ki, heyat hadisələri, əsərlər, həyət qüsusiyyətləri
mütəxəlisliy olmadan birbaşa bədi əsəra köçürütlər. Anma belə deyil, Mir
Cəlalın bədi nəşrindəki gerçəklilik yazıçının bədi qüdrətiyle yaradılan
cərənakılıdır".

Vaqif Yusifli lirik-psixoloji üslub və müasirlilik duygusunun əsas məziyyətlərini etdiyi iləyə Əfəndiyev yaradıcılığını həm də XX əsr azərbaycanlı obrazının təqdim etmək bacıhimdən dəvərtəndir.

Mülli görkemli tənqidçimiz Yaşar Qarayevin "Səkkizinci "Qarabağname"" adlandırdığı işləy Əfəndiyevin Qarabağ mövzusunda yazdığı asərləri bu qədim yurumuzu daha darindən dəymaq və sevmək üçün etibarlı mənbələrdən biri kimi xarakterizə edir. "Çünki Qarabağ döyişlərindən yaradılıcığında həm qədimlikdər, ululuqdur, zəngin tarix keçmişdir, həm bənzərsiz etnoqrafik dənəyidir; sadır, müsəlqidir, şeiriyyat aləmidir, həm Azərbaycan bayılıyin, ağa-xan-tacir görünümünün mücəssiməsidir, simvoludur, həm gözəlliyin bütün elvanlığı və rəngarangılılığı ilə göz oxşayır, həm da aralıqları, milli-mənəvi dayarlarını göstəricisidir".

Vaqif Yusufi yazıçı madaniyeti, əsərlərində təsvir usulunun özünməxsusluğunu və rəngarəngiliyi ilə seçmiş Yusuf Samadoglunu karakterləri və ya yeni Azərbaycan romanının yaradıcısi kimi taqdim edir. Müasir Azərbaycan povestinin yaradıcılığından olan İslı Məlikzadəni əsərlərində insanın manevi-əlaqı dövrysının tasvirini on plana çəkən, fərdi deyim tarzı olunustad nəsir, Fərman Kərimzadəni isə yaradıcılığının əsas apancı xattında uyğun olaraq tarixi romanlar müallifi kimi xarakteriz edir. Tənqidçılardan yazıçı Elçinçin coxşaxəli yaradıcılıq fəaliyyətini izləyir, orijinal yazar manerasını və bədii təffekkəri malik sanatçık kimi adəti irsinin əsas maziyətlərinin müyyənetləndirir. Burada nəsrdə yalnız ona məxsus bədii sintaksis, təhkiyinin serbstən şəkilde ifadəsi, psixoloji effekti, emosional boyalarını xeyli güclənməsi, təsvir olunan obrazların manavi-sosial portretinin canlandırılması və s. xüsusiyyətləri Elçinçin epik növündə yazdığı əsərlərin əsas bədii məziyəti kimi dayarlılıqları, real və irəvan obrazlarının, tasvirlərinin, əyn-əyni shəhərlərin, simvolik, rəmzi ifadə vasitələrinin bir-birinə uyğunluğu, sintez ləşkil etməsi bu əsərlərin əzəl və başlıca əlaməti kimi göstərilir. Eyni zamanda, diqqəti çəkən məqam kimi, Elçinçin yaradıcılığı boyu mövzuya seçimində daxili azadlıq və sarbastlıq məssəsini da toxunulur.

Vaqif Yusifilinin XX asır Azerbaycan adabiyatı tarihinde boyutlu bir sahne olan eserlerin haqqında fikir və qənaatları ümumiyyət adəbi təqdimindən həmin eserlər verdiyi dəyəri ifadə edir. Bu kontekstdə Fərman Karimzadənin "Qarlı aşırım" və Yusif Səmədoğluunun "Qəti günü" romanlarının adlarını çəkmək istərdik. Vaqif Yusifi "Ela" birçərə bu roman kifayətdər Formani yaşatmağa ifadəsində nezərdə tutduğdu "Qarlı aşırım" romanının "Azerbaycan tarixi romanında yeni səhifə" adlanırdı. Həmçinin, "Şəhər" epik romanın maxsus monumentallığı Qərb romanlarına xas olan polifonizm'in vahdeti təşkil etdiydi, "ənanə" üstündə yaranan, ancaq bu ənanəni fırqladıra daradəcə, misilisiz badii ustalığına novatorluq saviyəsi yüksəldən "Qəti günü" nüvəsi iyriminci yüzlüklü Azerbaycan adabiyatlığında ehəmiyyətinə diqqəti çəkməklə adəbi ictimaliyatının sözügedən romana verdiyi yüksək dəyəri bir dəfə şərhli şəkildə təsdiq etmişdir.

Kitabda Əhməd Cəmil, Balaş Azəroğlu, Əliağa Kürçaylı, Cabir Novruz, Vəqif Səməndoğlu, Adil Cəmil, Adil Rəsul və başqa bu kimi şairlərin yaradıcılıqları poetik məziyyətləri, ideya-məzmun istiqaməti, dil, üslub imkanları, mövzu seçimi, təsvir obyekti, fikrin bədii ifadə forması və s. baxımından araşdırılmış, bu kontekstdə fərdi sənətkarlıq xüsusiyyətləri diqqətə çatdırılmışdır.

Kitabda gənc yazarlardan Kəramət Böyükçöl, Cavid Zeynallı, Qaraqan, Natiq Məmmədli, Emin Piri, Mətləb Ağə, Pərvin, Nuranə Nur, Arzu Nehramlı və digərlərinin ədəbi fəaliyyətlərinə tənqidçi-alim yanaşması ortaya qoyulmuş, əsərləri təhlilə cəlb edilərək mövzu axtarışları, uğurları, bəzi qüsur və çatışmazlıqları və s. müayyanlaşdırılmış, əsas diqqət isə onların nisbətən daha tutarlı poetik nümunələrinə yönəldilmişdir.

Yeri gəlmışkən, kitabda diqqətimizi çəkən məqamlardan biri də son vaxtlar ədəbiyyat aləmində istedadı ilə özüna yol açan gənc yazar Emin Piriyə Vaqif Yusiflinin sərgilədiyi münasibətdir: "Mətbuatda yüzlərə şairin şeirlərini oxuyuruq, amma bu yazıların böyük bir qismının şairlik sənətinə, poeziya aləminə heç bir dəxli yoxdur. Şeirimizi yaşıdan, ona yeni qollar, budaqlar artıran istedadlar isə kütləvi şəkildə deyil, tək-tək galırlar ədəbiyyata və belə istedadlardan biri də EMİN PİRİLDİR". Vaqif Yusiflinin yeni səs, yeni nəfəs adlandırdığı bu gənc şairin adını böyük hərflərlə yazması ona verilən tənqidçi qiymətinin ifadəsidir. Vaqif Yusifli Emini öz yolu və fərdi üslubu ilə seçilən, bədii təzadıllarla işləməyi sevən, ənənəvi mövzularda təzə söz deməyi bacaran, poetik fikri aydın, təsirli və konkret şəkildə çatdırı bilən gənc şair kimi xarakterizə edir. Tənqidçi Emin Pirinin əksər şeirlərində müşahidə olunan düşüncələrin poeziya dililə özünəməxsus şəkildə ifadəsi, fəlsəfi çalar kəsb etməsi, əqillə hissiyatın, rasionallıqla emosionallığın vəhdəti və başqa bu kimi xüsusiyyətləri onun keyfiyyət göstəricisi kimi səciyyələndirir və müəllifin gələcəyinə böyük ümidiərək bəslədiyini vurğulayır.

Göründüyü kimi, Vaqif Yusifli ədəbi gəncliyin istedadlı nümayəndələrinin bu sahədəki fəaliyyətlərini, yaradıcılıq axtarışlarını, poetik uğurlarını eyni həvəs və məsuliyyətlə, ayrı-seçkililik salmadan, eyni yanaşma tərzi ilə izləyir, araşdırın və ədəbi ictimaiyyətə təqdim edir. "Ədəbi həyat"da gənc yazarlara ayrıca bölmə ayrılması da bu mənada təqdirəlayıqdır. Bütün bunlar onu göstərir ki, oxucu və tənqidçi-alim Vaqif Yusifli üçün yaşıdan və mövqeyindən asılı olmayaraq əsas meyar - İstedaddır.

Aynur XƏLİLOVA